

Realismul: factologie sau sens

Poate că nici un punct de vedere n-a generat atâtea deformări ale receptării operei literare ca *ideatismul pur*, ca receptarea operei literare prin *extratextualizarea absolută* a ideilor implicate. Abordarea aspectelor ideatice ale creației dramatice actuale devine cu atât mai importantă pentru raporturile noastre cotidiene și mai cu seamă pentru eficiența acestor raporturi, cu cât gradul de complexitate a fenomenului dramaturgie contemporan este în afara discuției. Pentru că astăzi (și prin astăzi înțeleg un *prezent literar*, deci o perioadă și nu un moment) asistăm, poate pentru prima dată în întreagă istorie a literaturii române, la o mișcare dramatică și nu la un simplu cumal de piese și de autori. Meritul revine în egală măsură exponenților *tuturor* tendințelor și germenilor de școli prezente în peisajul dramaturgie contemporan și, cel puțin din acest punct de vedere, nu este cazul să fetișizăm o anume stare de lucruri în detrimentul unei alte stări de lucruri, pentru că ceea ce interesează în fond în literatură este valoarea. Valoarea este cea care consacră stiluri, școli, mișcări, idei de orice ordin, iar non-valoarea este cea care le compromite. Nimic n-a compromis mai mult stilurile, școlile, mișcările literare, dar și ideile extraliterare (filozofice, morale, politice) decât maculatura subliterară, autojustificată întotdeauna prin scopuri elevate, scopuri pe care maculatura nu face decât să le pulverizeze și să creeze la receptor o stare de inhibiție și chiar de intoleranță.

Scopul rîndurilor de față nu este însă cel al discutării condiției valorii, ci a factorilor implicați, a căror pondere este determinantă pentru starea și evoluția dramaturgiei noastre de astăzi. Și pentru că preocupările realiste în dramaturgia noastră actuală reprezintă nu numai un fenomen simptomatic, dar și un caz de proliferare continuă, ne vom opri la câteva aspecte fundamentale ale realismului, care reprezintă dincolo de orice fel de importanță teoretică, și momentele fundamentale ale realităților noastre.

Realismul s-a definit chiar la începuturile sale ca o literatură a *posibilului* existențial. Accentuez asupra cuvîntului *posibil*, pentru că aici s-au comis cele mai mari derogări de la spiritul realismului și chiar de la litera sa. Ce înțelegem prin *posibil* (în accepția estetică a termenului) — o problemă de factologie sau o problemă de spiritualitate, o problemă de față sau o preocupare de profunzime, o chestiune de echivalență printr-un mimesis exterior sau un proces de recunoaștere, echivalări și determinări prin substanțe? Dacă vom accepta prima ipoteză — *posibilul factologic* — atunci din sfera realismului vor fi excluse toate lucrările care conțin, de pildă, elemente de fantastic, și astfel *Frații Karamazov* va deveni un roman nerealist, spre deosebire de *Crimă și pedeapsă* care va fi un roman realist, spre deosebire de romanul *Dublul* care va fi un roman nerealist spre deosebire de *Oameni sărmani* care va fi un roman realist etc. etc. O asemenea înțelegere a realismului (prin *posibilul factologic*) va duce la un haos estetic, la respingerea (din punctul de vedere al esteticii realismului) a unei serii de opere de cea mai mare valoare și chiar, mai mult decât atât, la un fel de obsesie a echivalențelor: — a spus sau a făcut Danton așa cum afirmă Camil Petrescu —, a putut sau nu a putut Danton să facă (adică să mănince, să bea, să spună, să acționeze) așa cum face în piesa lui Camil Petrescu? Și de aici o falsă dezbateră. Ce face Camil Petrescu? Reproduce istoria sau o deformează? Va urma un efort imens de echivalare și de informare, al cărui rezultat va fi nul și prin aceasta dăunător, pentru că orice efort nul este dăunător chiar prin definiție. Lucrul cel mai grav din acest punct de vedere îl constituie faptul că adepții *posibilului factologic* eludează aspectul *uman* al literaturii. Această eludare se realizează cel puțin în două sensuri. În primul rînd, datorită faptului că exacerbarea echivalenței factologice duce în ultimă instanță la anularea sensului moral al personajelor,

pentru că sensul moral va deveni o chestiune de mîna a doua, important va fi dacă întîmplările, prin aspectele lor exterioare, sînt *posibile sau nu*, iar nu dacă *sensul uman* al întîmplărilor se înscrie în sfera posibilului moral și psihologic. Astfel, faptul și nu sensul faptului devine factorul axiologic, ceea ce va duce la o pervertire a valorilor (literare și extraliterare) și la o decizere față de elementele fundamentale nu numai ale literaturii, dar chiar și ale existenței noastre.

În al doilea rînd, este vorba de o confuzie (mult mai răspîdită decît pare ea la prima vedere) între personajul literar și omul real. Personajul este în toate cazurile o problemă de ficțiune, mai mult — este chiar ficțiunea însăși, momentul fundamental al convenției literare. Sensul uman al acestei convenții, care se numește personajul, trebuie căutat în momentul psihologic și etic al personajului, în convertirea filozoficului, politicului, socialului în textul și subtextul psihologicului și al eticului. Dacă vom vedea în personaje numai niște oameni reali vom renunța, pe de o parte, la literatura însăși (prin renunțarea la una din convențiile ei fundamentale), iar pe de altă parte, vom renunța la ideea de dezbateră, pentru că personajul = omul real nu reprezintă în nici o împrejurare o sferă a dezbaterii, dar reprezintă în toate cazurile doar o chestiune minoră a echivalențelor factologice. Problema nu este unde am văzut o întîmplare ca asta, ci unde am văzut un sens ca acesta, pentru că literatura reprezintă sublimarea unor întîmplări în vederea unei concretizări literare (și nu existențiale) a *sensului uman* al întîmplărilor.

De aici, însă, decurge una din problemele cheie ale realismului: raportul dintre idee și caracter. Nu vreau să complic prea mult lucrurile sub raport terminologic și din această pricină voi trata noțiunea de caracter în accepția cea mai curentă, cotidiană a termenului. Ideea în sine este, evident, un factor extraliterar. Ideea devine un factor literar doar prin textualizare. Aici intervine, desigur, în mod decisiv momentul valorii — nu există idei mari într-o piesă proastă, nu există idei mari decît într-o piesă mare, dar, după cum am mai spus, în rîndurile de față nu discutăm condiția valorii, ci procesul valorilor. În literatură (dramatică sau nedramatică) nu există idei în sine, nu există decît *idei încorporate*, a căror valoare și sens se realizează tocmai prin gradul de încorporare. Momentul esențial sau, în cel mai rău caz, unul din momentele esențiale ale încorporării este cel al caracterului (repet — în sensul curent al termenului). Dacă vom respinge acea înțelegere rudimentară a realismului care se poate defini prin posibilul factologic, atunci ponderea pe care o ocupă caracterele în definirea operei realiste devine de o evidentă copleșitoare.

În sistemul axiologic al operei realiste, însă, caracterul nu este unidirecțional, nu este doar un *fapt în sine*, ci este și un *fapt prin sine*, cu alte cuvinte sensurile dramatice se realizează nu printr-o descripție caracterologică, ci prin sinteze caracterologice, iar baza sintezelor este reprezentată de conflicte și mai ales de valențele de dramă ale conflictului. Din acest punct de vedere, conflictul privit prin prisma *posibilului substanțial* devine unul din momentele fundamentale al mecanismului operei dramatice realiste. Un conflict care ține strict de factologie va amplifica superficialitatea echivalențelor în detrimentul oricărei preocupări de profunzime. Lucrurile vor semăna din ce în ce mai mult la suprafața lor și se vor înstrăina din ce în ce mai mult în substanța lor. Ideea posibilului factologic transpusă în sistemul conflictual al operei dramatice va genera un eșafodaj de false echivalențe, care poate invita uneori la o descripție, dar care nu va impulsiona niciodată spre sursele umane ale dezbaterii. Or, dezbateră este chiar rațiunea de a fi a literaturii și sensul moral al activității noastre scriitoricești.

Rîndurile de față nu epuizează, desigur, problemele esențiale ale literaturii realiste de astăzi. Ne-am oprit cu precădere asupra acelor probleme, care dincolo de aspectele lor teoretice, au și niște consecințe în planul activității noastre practice, în planul relațiilor noastre cotidiene. O ultimă problemă pe care vreau s-o ridic este cea a calității receptării. Dacă receptorul nu este decît un cititor neavizat, și atît, dacă prin urmare opiniile sale n-au decît un caracter strict familial, atunci se poate lipsi de unele instrumente de cunoaștere estetică, e drept în detrimentul înțelegerii *obiectului*, adică a literaturii însăși. Dacă însă receptorul nu este doar un simplu cititor neavizat, dacă prin preocupările, ocupațiile sau ambițiile sale se plasează în sferele de contact cu literatura atunci eludarea instrumentelor de cunoaștere estetică, în consecință ignoranța și diletantismul devin un rău social. Cele cîteva probleme ridicate în rîndurile de față vor, printre altele, să atenționeze atît asupra dificultăților pe care le reprezintă cunoașterea estetică (de altfel, ca orice altă formă a cunoașterii), ca și asupra pericolului pe care-l reprezintă deformarea diletantă a noțiunilor de bază ale cunoașterii estetice.